

Языкознание*Ирина Георгиева***СТРУКТУРИРАНЕ НА СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ «ВРЕМЕ НА ДЕНОНОЩИЕТО» В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Раздробяването на общоезиковото семантично поле **време на денонощието** позволява да се открие неговата стихийно създадена структура. В нея се отразява фактът на осмисляне от българското и руско езиковото съзнание на денонощието като самостоятелна, цялостна същност – денотативен клас *денонощие*; четири отделни времеви периода – денотативните класове *утро, ден, вечер, нощ*. Освен това, в структурата на полето се обособяват амбивалентни зони, които свидетелстват за сложния характер както на езиковите, така и на екстралингвистичните фактори, които съпровождат усвояването на един или друг денонощен отрязък

В цялостното съдържание на единиците от семантичното поле «Време на денонощието» са акумулирани знания за посочения обект от действителността, формирано по различно време и на различни територии. Затова информацията за този обект може да бъде изучавана в онзи съвокупен вид, в който тя се е създавала в езика. Единиците от семантичното поле, образувайки еднородно информационно пространство, демонстрират разнообразие по отношение на структурните характеристики, частите на речта, сферите на функциониране и употреба. Изброените езикови признаци разглеждаме като особени начини за закрепване на знания за концептуализирания обект, който изисква специално изследване и описание.

В състава на семантичното поле «Време на денонощието» влизат два структурни типа номинативни единици: а) лексикално-семантични варианти на думи (ЛСВ); б) фразеологични единици (ФЕ). Съотношението между тези различни структурни единици изглежда по следния начин: лексикално-семантичните варианти значително преобладават над фразеологичните единици и съотношението е приблизително – 4:1. В рамките на всеки денотативен клас, влизащ в семантичното поле, както и в състава на амбивалентната зона, това съотношение остава практически същото.

Количественото преобладаване на лексикално-семантични варианти над фразеологичните единици не са особеност на изследваните денотативни класове. Сходни данни във връзка с разпределянето на единици от посочените структурни типове са получени при описанието на денотативните класове, които са анализирани по-рано върху материал от руския език [Симашко 2005: 71; Бондарева 2003: 77; Хохлова 2004: 32, 34].

Категоризацията според частите на речта на единиците в българския и руския език се разглежда в качеството на един от начините за закрепване на информацията за познаваемите свойства на света, като един от начините за концептуализация на действителността [Симашко 2005: 209-211]. Съотношението между частите на речта в състава на различните денотативни класове отразява спецификата на тази категоризацията относно обекта, към който се е ориентирал денотативния клас. Например, ако за денотативните класове, влизащи в семантичното поле *проява на атмосферни валежи*, в руския език преобладават съществителните и глаголите

[Симашко 2005: 70; Хохлова 2004: 67], то за денотативния клас *гора* е установено абсолютното мнозинство на съществителните (80%), като в същото време глаголите наброяват само 8% [Бондарева 2003: 79]. Осъществена от Т. Нифанова съпоставка на денотативните класове *вода, дъжд, облаци, вятър* във френския и английски език позволява да се открие спецификата на категоризацията на частите на речта на горепосочените обекти в тези езици. Така, в английския език се наблюдава количественото преобладаване на прилагателни над глаголи в състава на денотативните класове *облаци* и *дъжд*, а във френския език е отбелязано доминиране на предметна лексика наред със сравнително малък дял глаголи в състава на денотативните класове *вода, дъжд, облаци, вятър* [Нифанова 2004: 110-122].

Общата картина при разпределянето на думите (лексикално-семантичните варианти) според частите на речта в българския и руския език в семантичното поле «Време на денонощието» са разпределени в таблицата:

език	съществителни	глаголи	наречия	прилагателни
български	39	28	24	9
руски	45	23	21	11

В състава на денотативните класове частите на речта са разпределени по проценти по следния начин:

а) в българския език

денотативен клас	съществително	глагол	наречие	прилагателно
<i>денонощие</i>	24	13	44	18
<i>ден</i>	41	23	17	19
<i>нощ</i>	49	26	14	11
<i>сутрин</i>	30	38	23	9
<i>вечер</i>	56	25	11	7
амбивалентни зони	49	32	15	3

б) в руския език

денотативен клас	съществително	глагол	наречие	прилагателно
<i>сутки</i>	29	8	46	16
<i>день</i>	46	18	16	20
<i>ночь</i>	56	21	13	10
<i>утро</i>	34	34	25	6
<i>вечер</i>	55	24	13	7
амбивалентни зони	52	29	13	5

В състава на семантичното поле в българския и руския език като цяло, а също така и в пределите на отделните денотативни класове (като изключим денотативните класове *денонощие* и *сутрин*), както и в амбивалентните зони преобладават съществителните имена. Тук трябва да отбележим, че в руския език това преобладаване е по-осезаемо в съпоставка с българския език, където броят на съществителните имена е по-голям, но все пак повече се доближава до броя на глаголите. Доминирането на

съществителните имена на единиците от общоезиковото семантично поле «Време на денонощието» в двата езика се дължи на следните обстоятелства. Преди всичко трябва да кажем, че резултат от постигането от човека на денонощното движение на времето се явява разчленяването на денонощния кръг на отделни субстанционални същности, наименованията на които образуват сърцевината на анализиранията поле. Освен това, количеството съществителни в това поле до голяма степен се попълва за сметка на имена на събития и предмети, които се функционират, използват, проявяват се в определен денонощен период, благодарение на което устойчиво се свързват с тях в езиковото съзнание. Ще отбележим, че повечето изследвания, посветени на темпоралната лексика, са насочени предимно към описание на съществителни със значение на време [Волянская 1973; Ивашина 1977; Васильева 1984; Всеволодова 1975; Георгиева 2004; Константинова 1982 и много други]. Все пак, без да оспорваме обективният факт на доминиране на съществителните имена в състава на полето «Време на денонощието», ще обърнем внимание на това, че това преобладаване не е абсолютно в двата езика – в пределите на това семантично поле със съществителните са съпоставими глаголите и наречията, най-вече в българския език.

Високият количествен брой на глаголите в състава на изследваното поле е закономерен: кръговратът на времето в денонощния цикъл, непрекъснатата смяна на осветлението, движение на небесните светила (Луна и Слънце) – всичко това би трябвало да намери и намира място в предикативната лексика. Ще отбележим, че най-голяма тежест глаголите получават в състава на денотативните класове *сутрин*, амбивалентната зона и *вечер* в българския език и в състава на денотативните класове *утро*, *вечер* и амбивалентната зона в руския език. В двата езика процентите се различават, но тази разлика е незначителна, затова можем да говорим за съответствие при тези класове в българския и руския език. Съществена част от глаголите, представляващи семантичното поле «Време на денонощието», представляват обозначения на човешки състояния, които са му присъщи в определени денонощни отрязъци, названия на действия, които човекът осъществява в различно време на денонощието. Към тези глаголи отнасяме *устивам се* – `не се събуждам навреме, спя до по-късно от определеното`, *замръквам* – `сварва ме свечеряването, мръкването, тъмнината някъде, обикн. извън дома или в някакво положение, състояние` (бълг.); *сумерничать* – `сидеть без огня в сумерках, отдыхая и тихо беседуя` (рус.) и т.н.

Показателно е, че най-малък брой глаголи в българския и руския език е представен в денотативния клас «денонощие»: по-голям брой думи в българския език и по-малък – в руския. Това е свързано, преди всичко, с липсата на необходимост от фиксиране на природните промени за отделяне на денонощния период, тъй като обектът *денонощие* е обособен чрез осмисляне на редуващите се периоди *ден* и *нощ* като едно цяло. В състава на денотативния клас *денонощие* влизат малобройна група глаголи, които обозначават действия на човека, съотнесени с денонощния период. В значенията на тези глаголи се фиксира самият факт на пребиваването на човека в денонощния отрязък или обозначава действие, за чието изпълнение е необходимо няколко денонощия.

Отличителна особеност на дадената категоризация на обекта «време на денонощието» е сравнително високият брой наречия, като в българския език техният процент е приблизително 18%, в руския език – 21% от общото число единици на изследваното семантично поле. Ще отбележим, че в другите денотативни класове, описани най-вече върху материал от руския език, наречията и думите, обозначаващи състояние, заемат не повече от 4% от общия обем на съответния клас [Симашко 2005: 71; Бондарева 2003: 79; Хохлова 2004: 36]. Фактът, че в състава на анализиранията семантично поле наречията заемат трета позиция, като не толкова много отстъпват в

количествено отношение на глаголната лексика, свързваме с това, че категориалното значение на тази част на речта се намира в съответствие с основната идея на общоезиковото семантично поле. Според И. Демидова, наречията «передают первоначальную идею времени» [Демидова 1986: 53]. Неслучайно при изучаване на темпоралната лексика изследователите концентрират вниманието си именно върху наречията [Демидова 1986; Семергей 1983; Зельдович 1999 и др.]. Семантичното съдържание на мнозинството от наречия, включени в състава на полето «време на денонощието», е свързано с установяването на граници на денонощните отрязъци и определянето на времеви точки, по отношение на които могат да бъдат подредени случващите се през денонощието събития, процеси, например: *денем* – ‘през деня’, *нощем* – ‘през нощта’ (бълг.); *днем* – ‘в дневное время’, *полуночи*, *за полночь* – ‘после полуночи, после 12 часов ночи’ (рус.) и т.н. Не можем да не обърнем внимание и на това, че в състава на денотативния клас *денонощие* в българския и руския език (почти поравно) наречията се оказват най-представителна в количествено отношение част на речта. Изглежда, това се обяснява с факта, че за денонощния отрязък, освен вътрешното разделяне, актуална е също така неговата характеристика по отношение на настоящето, миналото и бъдещето, която характеристика се осъществява чрез такива наречия като *вчера*, *днес*, *утре*, *в навечерието* и др.

В значенията на малобройна група от думи, означаващи състояние, предимно се фиксира информация за светлинните характеристики на околната среда, съотнесена с определения денонощен период, например: *светло* – ‘за означаване, че някъде има достатъчно светлина, че се вижда добре’, *тъмно* – ‘за означаване, че няма, липсва светлина, та не се вижда добре’ (бълг.); *светло* – ‘о наличии дневного света (в противоположность ночной темноте)’, *сумеречно* – ‘о сумерках, сумеречном времени, часе’ (рус.) и т.н.

В състава на семантичното поле «Време на денонощието» най-малко представената част в българския и руския език са прилагателните имена. Отчасти това може да се обясни с абстрактния характер на самия обект – денонощният кръг на времето, който не позволява да се установят всичките присъщи му признаци, а те, като правило, се фиксират посредством прилагателните имена. Освен това, по-рано проведените изследвания върху материал от руския език свидетелстват, че за другите денотативни класове, влизащи в семантичното пространство «човек – природа», също така е характерен сравнително малкият процент прилагателни [Симашко 2005: 72; Бондарева 2003: 79; Хохлова 2004: 36]. Т. Симашко обяснява това с по-широката денотативна насоченост на думите от тази част на речта, която не позволява те да бъдат съотнесени с един конкретен обект, а следователно, да бъдат включени в състава на определен денотативен клас [Симашко 1998: 73]. Най-висок процент прилагателни имена е зафиксиран в българския и руския език в денотативните класове *ден* и *денонощие* (в българския език съответно 19% и 18%, в руския – 20% и 16%). Значителен брой прилагателни в първият от тях (*ден*) е свързан с това, че дневният период притежава особена значимост в денонощния цикъл на човешката жизнена дейност и затова получава най-разнообразни характеристики. Към тях се отнасят атмосферните характеристики на деня, например: *летен ден* – ‘дълъг, продължителен’ (бълг.), социални характеристики, като например: *делничен*, *празничен* (бълг.), *занятый*, *свободный* (рус.) и много други.

Завършвайки анализа на особеностите на категоризацията, свързана с частите на речта на денонощния кръг на времето, ще отбележим, че в изследваните денотативни класове в българския и руския език не са установени значетилни разлики в съотношението на частите на речта. В това няма нищо учудващо, тъй като обектите, към които се ориентират денотативните класове *утро*, *ден*, *вечер*, *нощ*, *денонощие*, имат

единна природа. Въпреки това обаче по отношение на три анализирани класа можем да говорим за някои особености на техния състав. Първо, в денотативния клас *денонощие* в българския и руския език за разлика от другите класове на изследваното семантично поле доминират не съществителните имена, а наречията, с помощта на които се осъществява не само вътрешното деление на денонощието, но и включването на денонощния отрязък в линейния модел на времето. Второ, ще отбележим по-големия в сравнение с другите денотативни класове брой прилагателни имена в състава на класа *ден*, посредством които се изразяват разнообразни характеристики на този най-активен период на денонощието. Най-накрая, ще подчертаем, че съществителните и глаголите от денотативния клас *сутрин* са представени в руския език поравно, което се различава от българския, където съотношението е в полза на глаголите (38% – глаголи и 30% съществителни имена). Това свидетелства за акцентирането на процесуалното начало при възприемането на дадения денонощен отрязък: освен това, че посоченият период е свързан с промените в природния свят (появата на слънцето, прехода от тъмнината към светлината, пробуждането на птиците и т.н.), той ознаменува начало на активната дейност на човека. Всички тези процеси се представят чрез предикативната лексика (най-вече в българския език), като осигуряват голям брой единици в състава на денотативния клас *сутрин*.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2006 – *Аврамова В.* Фрагменты русской и болгарской языковой картины мира. Доклады и сообщения. Велико-Търново, 2006.

Аврамова 2007 – *Аврамова В.* Время в болгарской языковой картине мира. Ополе, 2007.

Бондарева 2003 – *Бондарева А.Г.* Формирование и развитие состава денотативного класса `лес`. Северодвинск, 2003.

Василева 1984 – *Васильева Н.М.* Структурно-семантическая организация словообразовательного гнезда в современном английском языке. Л., 1984.

Волянска 1973 – *Волянская И.В.* Лексико-семантические особенности существительных, обозначающих единицы измерения времени в английском и русском языках. М., 1973.

Всеволодова 1975 – *Всеволодова М.В.* Способы выражения временных отношений в современном русском языке. М., 1975.

Георгиева 2004 – *Георгиева И.* Темпоральные предлоги в русском и болгарском языках и их синонимия. София, 2004.

Демидова 1986 – *Демидова И.Л.* Семантическая классификация наречий с общей семой времени и подтверждение этой классификации материалом пословиц. Дисс. канд. филол. наук. М., 1986.

Зелдович 1999 – *Зельдович Г.М.* Временные квантовые наречия. Харьков, 1999.

Ивашина 1977 – *Ивашина Н.В.* Семантическая микросистема обозначений времени в праславянском языке. Минск, 1977.

Константинова 1982 – *Константинова В.* Предлозите в българската граматична литература. С., 1982.

Нифанова 2004 – *Нифанова Т.С.* Сопоставительное описание семантических единиц разных языков. Архангельск, 2004.

Петрова 1997 – *Петрова К.* Съпоставително семасиологичен анализ на лексикално-семантичните групи (групи с идентификатор `денонощие` в руския и българския език). Автореферат. София, 1997.

Петрова 1995 – *Петрова К.* Нарисуйте `сутки` – психосоматическое исследование (*сутки* в русском и *денонощие* в болгарском языках как идентификатор лексико-семантических групп) // Съпоставително езикознание, кн. 3, 1995.

Семергей 1983 – *Семергей Р.А.* Лексические показатели времени в современном русском языке (наречия и наречные выражения). Л., 1983.

Симашко 2005 – *Симашко Т.В.* Структура и содержание словаря денотативных классов. Архангельск, 2005.

Хохлова 2004 – *Хохлова Н.В.* Лексическое значение и внутренняя форма как способы концептуализации мира природы. Северодвинск, 2004.

РЕЧНИЦИ

Большая электронная энциклопедия Кирилла и Мефодия (CD).

Андрейчин Л., Георгиев Л., Илчев Ст., Костов Н., Леков Ив., Стойков Ст., Тодоров Цв. Български тълковен речник. София, 1997.

Георгиев В. и колектив. Български етимологичен речник, т. I и II. София, 1971-1979.

Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. М., 1998.

Ничева К. и колектив. Фразеологичен речник на българския език, т. I и II. София, 1971-1979.

Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А.П. Евгеньевой. М., 1985-1988.

<http://bg.wikipedia.org>

<http://ru.wikipedia.org>